

Pire Teras

Tartu ülikooli eesti foneetika dotsent

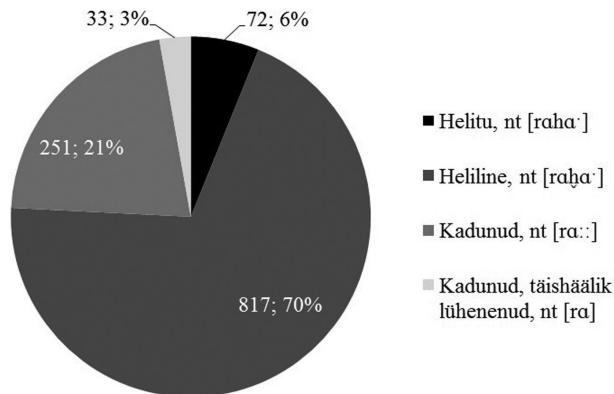
Hääldusmõtted 2

Kuu me jäimegi? ehk miks jääb *h* sõna sees hääldamata

Oma Keele eelmises numbris alanud hääldusmõtete sarja esimeses artiklis mõtisklesin sõnaalgulise *h* hääldamise üle. Eesti helitu kõri-hõõrdhäälik *h* jääb sõna alguses sageli hääldamata, kuid avalik-ametlikus suhtluses juhtub seda vähem kui argisuhtluses. Sõna alguses *h* hääldamata jätmise viib paratamatult mõttele, et ehk võib lühike *h* jääda hääldamata ka mujal kui sõna alguses.

Mina teadvustasin selle endale õige mitu aastat tagasi, kui vaatasin Martti Helde filmi „Risttuules“. Lisaks filmi väga huvitavale pildikeelele mäletan, et tegin seda vaadates kuulmisvea. Nimelt räägib filmi ühes stseenis noor naine oma mehest, öeldes muuhulgas lause, millest osa kõlas mulle nii: „... ja sidusid mu pea ümber paela“. Olin vägagi üllatunud, kui sellele järgnenud pildil nägin, et mees sidus paela mitte naise *pea*, vaid *piha* ümber. Taipasin, et mõlemast sõnast ongi võimalik hääldusvariant [pia:]¹: sõnas *pea* võib kõneleja hääldada *e* -poolsena ja sõnas *piha* jätta

¹ Kasutan siin hääldusvariantide kirjapanemiseks rahvusvahelist foneetilist tähestikku (ingl *International Phonetic Alphabet* ehk IPA). Selles tähistab ühekordselt kirjutatud [k, p, t] lühikest nõrka sulghäälikut (kirjapildis *g, b, d*), nt *sada* [sataː], *laud* [lauːt]. On mõni täishäälik, mida tähistav sümbol erineb kirjapildist: *õ* = [ɤ], *ä* = [æ], *ö* = [ø], *ü* = [y]. Kolmandat veldet märgib tavaliselt [ː] (nt *puhkes naerma* [puh.kes nɑe:rma]), pika täishäälikuga aga [ːː] (nt *suu* [suːː], *suuri* [suːːri]). [ː] näitab muidu lühikese hääliku veidi pikemat hääldust; [h] aga, et muidu helitu häälik on hääldatud helilisena; [q], et *a* on hääldatud *ä*-poolsena. Eestikeelse IPA sümboleid seletava tabeli võib leida siit: https://linguistics.ucla.edu/people/keating/IPA/IPA_Kiel_2019_full_est.pdf.

Täishäälikutevahelise lühikese *h* hääldamine (1173 hääldusjuhtu)

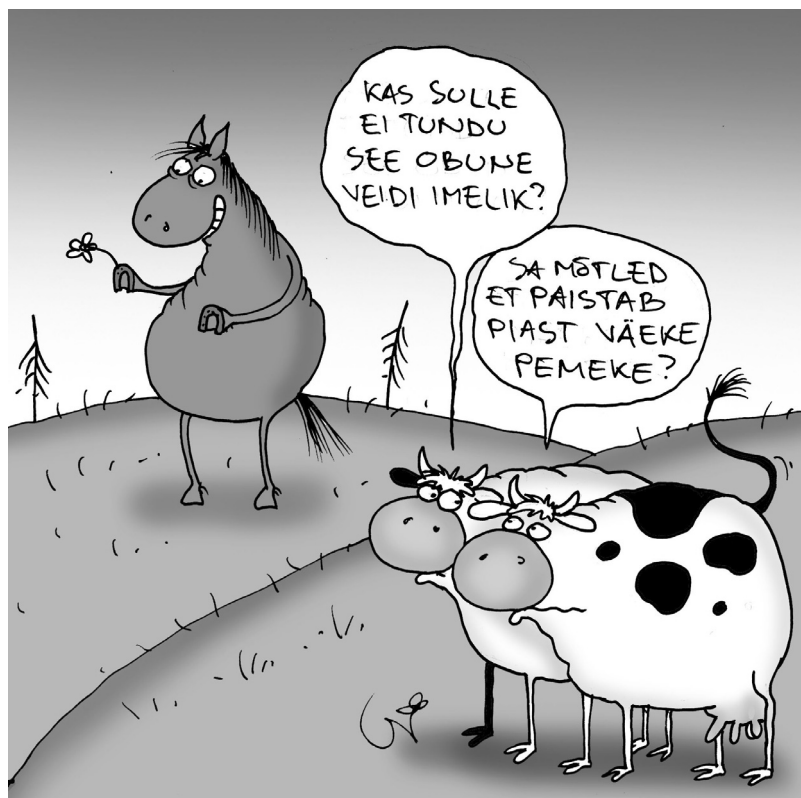
h täishäälikute vahel hääldamata. Tookord tehtud kuulmisviga pani mind küsima, kui sageli ja miks juhtub, et lühike *h* jääb täishäälikute vahel hääldamata. Soov leida neile küsimustele vastused viis uurimistöni, mille tulemustest saab täpsemalt lugeda artiklist, millel põhinevad ka minu selle korra hääldusmõtted.

Selleks, et uurida *h*-sõnade hääldust, kogusin Tartu ülikooli eesti keele spontaanse kõne foneetilisest korpusest² ligi 1200 sõna. Nendes sõnades jäi lühike *h* täishäälikute vahele (nt *lahe*, *teha*, *rohi*) ja nende hääldust analüüsid leidsin neli üldisemat häälduskalduvust (vt joonist).

Selgub, et kõnelejad hääldavad täishäälikute vahel *h* üsna harva helituna (nt *löhe* [lɤheː], *püha* [pyhaː], *raha* [rahaː]) – seda eelkõige siis, kui rõhuline sõna jääb pauside vahele või lause lõppu. Enamasti hääldavad kõnelejad *h* täishäälikute vahel helilisena (nt *kõhe* [kɤħeː], *raha* [raħɑː]). See ongi põhiline *h* hääldusvariant, mille osakaal suureneb veelgi nt avalik-ametlikus suhtluses, lauserõhulistes ja lausealgulistes sõnades. Seda, et lugedes hääldatakse täishäälikutevaheline *h* alati helilisena, näitas juba 80 aastat tagasi tehtud Paul Ariste uurimus.

Helilisena hääldamisest palju väiksem, kuid siiski päris suur (viendiku ringis) on nende juhtude osakaal, kus *h* helilisena hääldamine viib selle kaoni. Neile hääldusjuhtudele lisanduvad juhud, kus *h* kaoga kaasneb

² Tartu ülikooli eesti keele spontaanse kõne foneetilise korpuse kohta saab vaadata selle kodulehelt (<https://www.keel.ut.ee/et/foneetikakorpus>). Korpuse leiab hõlpsalt otsingusõnaga „foneetikakorpus“.

täishääliku redutseerumine ehk laadi ebamäärastumine ja kestuse lühenemine. Nt *kuhu ta tahab jõuda* [ku:: ta tab jʏu:ta], *oli jaa tühi* [oli ja:: tyi:]. Nii võib öelda, et *h* jääb hääldamata viiendikul juhtudest.

Miks jääb aga lühike *h* täishäälikute vahel hääldamata ja täishäälik võib lisaks redutseeruda? Põhjuseid paistab olevat mitu. Näiteks jääb *h* rohkem hääldamata lauserõhututes kui lauserõhulistes sõnades. Kaoga kaasneva täishääliku redutseerumisegi põhjuseks on lauserõhutus ning sellist hääldust lauserõhuliste sõnade puhul pigem ette ei tule. Nii kao kui ka sellega kaasneva täishääliku redutseerumise tõenäosust suurendab rõhutu *h*-sõna esinemine lause sees. Oma osa on ka mittekeelelistel teguritel. Kõnelejad jätavad *h* hääldamata sagedamini argisuhtluses. Kui meeskõnelejatel võib see jääda hääldamata ka avalik-ametlikus suhtluses, siis naiskõnelejatel pigem mitte. Kaoga kaasnev täishääliku redutseerumine toimub aga vaid argisuhtluses.

Kuidas kõnelejad hääldavad selliseid *h* kaoga sõnu? Kui *h* jääb hääldamata kahe samasuguse täishääliku vahel, on tulemuseks pikk täishäälik, nt *nad teenisid raha omale* [nat te::nisit ra:: omale], võrdle *vajutad maa sisse* [vajuttat ma:: sis:se]; *kuhu me jääme* [ku::me jæimeki], võrdle *kuu aega* [ku:: ae:ka]; *ma ei lähe*³ [mai læ:], võrdle *ma ei jää* [mai jæ:]. Rõhututes sõnades võib see täishäälik ka lüheneda, nt *kuhu ma tahtsin jõuda* [kuma tah:tsin jxu:ta], *ta ei taha minna* [taita min:na]. Sellise sõna puhul, kus *h* kaob kahe erineva täishääliku vahelt, sarnaneb hääldus kahe samasse silpi jääva erineva täishääliku ehk diftongi hääldusega, nt *umbes kahe nädala pärast* [um:pes kae: nætala pærast], võrdle *tal on krae kaelas* [tallon krae: kaelas]; *nad hakkasid kohe küsima* [nat ak:kasit koe: kysi ma], võrdle *selle kotipoe kõrval* [selle kotiti poe: kxrväl]. Kõneleja võib ka hääldada pikemana esimese silbi täishääliku ja sellele järgneva täishääliku järgmisse silpi, nt *rahe* [ra:.e]⁴, võrdle *saare* [sa:re]; *kohe* [ko:.e], võrdle *noore* [no:re].

Tookord filmi vaadates tekkinud mõlemale küsimusele sain niisiis hääldust uurides vastuse: kuigi kõnelejad hääldavad täishäälikute vahel lühikese *h* tavaliselt helilisena, võib helilisena hääldamine viia üsnagi tihti *h* kaoni (veerandil hääldusjuhtudest), mis leiab eelkõige aset argisuhtluse rõhututes, aga mingil määral ka rõhulistes sõnades.

Soovitusi edasilugemiseks

Ariste, Paul 1938. Heliline ja helitu *h* eesti keeles. – Eesti Keel XVII (2), lk 62–64.

Teras, Pire 2018. The phonetic variation of short intervocalic /h/ in Estonian. –

Proceedings of the 9th international conference on Speech Prosody: The 9th international conference on Speech Prosody in Poznań, Poland, on 13–16 June 2018. Eds. K. Klessa, J. Bachan, A. Wagner, M. Karpiński, D. Śledziński. Poznań: Adam Mickiewicz University, lk 883–887; https://www.isca-speech.org/archive/SpeechProsody_2018/pdfs/158.pdf (vaadatud 15.08.2019).

³ Kõnelejad kalduvad hääldama teise silbi *e-d h* järel *ä*-na, mistõttu ongi tulemuseks pikk täishäälik.

⁴ Nende sõnade hääldus sarnaneb teisevärteliste sõnade hääldusega. IPAs märgib punkt silbipiiri.